

माटोको गुणस्तर सुधार कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७९

स्वीकृत मिति: २०७९/५/३१

प्रस्तावना: माटोको भौतिक, रसायनिक र जैविक गुणस्तर सुधार गरेर माटोको उत्पादकत्व क्षमता बृद्धि गरि कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन आवश्यक भएकोले प्रदेश विनियोजन ऐन, २०७९ को दफा ९ को उपदफा (२) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मन्त्रालयले यो कार्यविधि बनाएको छ ।

परिच्छेद -१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यो कार्यविधिको नाम “माटोको गुणस्तर सुधार कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७९” रहेको छ ।

(२) यो कार्यविधि स्वीकृत भएको मितिदेखि लागू हुनेछ ।

२. **परिभाषा:** बिषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस कार्यविधिमा,-

क. "निर्देशनालय" भन्नाले मन्त्रालय मातहतको कृषि विकास निर्देशनालय सम्झनु पर्छ ।

ख. "प्रयोगशाला" भन्नाले निर्देशनालय मातहतको माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशाला सम्झनु पर्छ ।

ग. "प्रदेश" भन्नाले बागमती प्रदेश सम्झनु पर्छ ।

घ. "मन्त्रालय" भन्नाले प्रदेशको कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय सम्झनु पर्छ ।

ङ. "माटोको गुणस्तर सुधार" भन्नाले माटोको अवस्था सुधार गर्न माटो परीक्षण गरी प्रतिवेदनको आधारमा कृषि चुन बितरण, भकारो सुधार र जैविक मल प्रवर्धन कार्यक्रम संचालन गरी माटोको गुणस्तर सुधार गर्ने सम्झनु पर्छ ।

च. "स्थानीय तह" भन्नाले प्रदेश भित्रका महानगरपालिका, उप-महानगरपालिका, नगरपालिका र गाउँपालिका सम्झनु पर्छ ।

परिच्छेद-२

कार्यक्रम सञ्चालन प्रक्रिया

३. **कार्यक्रम संचालन गरिने स्थान छनौट:** प्रदेशभित्रका स्थानीय तहको कृषि विकास शाखाको समन्वयमा प्रयोगशालाले एक स्थानीय तह भित्र २ वटा पकेट क्षेत्र छनौट गर्नेछ । एक पकेट क्षेत्र न्यूनतम २५ कट्टा खेतीयोग्य जमीन भएको र कम्तिमा २५ कृषक घरधुरी समेटेको हुनु पर्नेछ ।

४. **लक्षित समूह:** कार्यक्रम प्रदेश भित्र रहेका कृषक समूह र कृषि सहकारीहरूमा सञ्चालन गरिनेछ ।

५. संचालन गरिने कार्यक्रम र प्रक्रियाहरू: (१) दफा ३ बमोजिम छनौट भएका पकेट क्षेत्र भित्र देहाय बमोजिमका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

- क. माटोको नमूना संकलन र परीक्षण,
- ख. कृषि चुन बितरण,
- ग. भकारो सुधार,
- घ. जैविक मल प्रवर्धन ।

(२) प्रयोगशालाले स्थानीय तहको कृषि विकास शाखाको समन्वयमा पकेट क्षेत्रमा "माटोको गुणस्तर सुधार कार्यक्रम" विषयक १ दिने अभिमुखिकरण गोष्ठी संचालन गर्नेछ ।

(३) कार्यक्रम संचालनको लागि थप जनशक्ति आवश्यक परेमा प्रयोगशालाले कृषि प्राविधिक सेवा करारमा लिनेछ । कृषि प्राविधिकको सेवा सुविधा करार सम्झौता बमोजिम हुनेछ ।

६. माटोको नमूना संकलन, परीक्षण र कृषि चुन बितरण: (१) छनौट भएको पकेट क्षेत्रमा सम्बन्धित स्थानीय तहको कृषि शाखाको समन्वयमा संकलित माटोको नमूनाहरूको परीक्षण गरी सिफारिस प्रतिवेदनको आधारमा कृषि चुन बितरण गरिनेछ ।

(२) प्रयोगशालाले खरिद गरेको कृषि चुन बितरणका लागि सम्बन्धित स्थानीय तह वा कृषक समूह/कृषि सहकारीले ढुवानी बापतको रकम व्यहोर्नुपर्ने छ । परीक्षण प्रतिवेदनको आधारमा माटोको पि. एच्. मान ५.५ भन्दा कम भएमा कृषि चुन प्रति कृषकलाई अधिकतम २०० के.जी. र माटोको पि. एच्. मान ५.५ भन्दा अधिक भएमा प्रति कृषकलाई अधिकतम १०० के.जी. कृषि चुन बितरण गरिनेछ ।

७. भकारो सुधार कार्यक्रम: (१) छनौट भएको पकेट क्षेत्रमा न्यूनतम २५ वटा भकारो सुधार गरिनेछ ।

(२) छनौट भएका कृषकले अनुसूची- १ बमोजिम भकारो सुधार गरी सम्बन्धित स्थानीय तहको कृषि शाखाको सिफारिसमा माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशालाले अनुगमन गरेपछि प्रति भकारो सुधारका लागि रु. १०,०००/- (रु. दश हजार रुपैयाँ मात्र) प्रोत्साहन रकम उपलब्ध गराइनेछ ।

८. जैविक मल प्रवर्धन कार्यक्रम: (१) छनौट भएको पकेट क्षेत्रमा न्यूनतम २५ जना कृषकहरूलाई जैविक मल प्रवर्धन कार्यक्रममा सहभागी गराइनेछ ।

(२) प्रयोगशालाको आयोजनामा जैविक मलको प्रयोग विधि एवम् प्रकृया जानकारी गराउन कृषकहरूलाई १ दिने अभिमुखिकरण गोष्ठीको व्यवस्था गरिनेछ ।

(३) जैविक मल प्रयोग गर्नको लागि आवश्यक सामग्री कृषकले खरिद एवं व्यवस्था गर्नु पर्नेछ।

(४) नेपालमै उत्पादन भएको जैविक मललाई प्राथमिकता दिईनेछ।

(५) अनुसूची-२ मा उल्लेखित जैविक मलको प्रयोग प्रति कृषक न्यूनतम १ कट्टा जमीनमा गरेको हुनुपर्ने, स्थानीय तहको कृषि शाखाको सिफारिस र प्रयोगशालाले अनुगमन गरी प्रति कृषक रु. ५,०००/- (रु. पाँच हजार रुपैयाँ मात्र) प्रोत्साहन रकम उपलब्ध गराईनेछ।

परिच्छेद-३

विविध

९. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन: यस कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन आवश्यकता अनुसार मन्त्रालय, निर्देशनालय, स्थानीय तह र प्रयोगशालाले गर्नेछ ।
१०. संशोधन: यो कार्यविधि कार्यान्वयनमा कुनै बाधा अड्चन परेमा मन्त्रालयले बाधा अड्चन फुकाउ सम्बन्धि आवश्यक व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।
११. कारवाहीको व्यवस्था: लाभग्राहीले सम्झौता बमोजिम रकम लिई दुरुपयोग गरेको पाईएमा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त रकम प्रचलित व्याज सहित असुल उपर गरिनेछ र प्रदेश सरकारबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रममा समावेश गरिने छैन ।
१२. प्रचलित कानून बमोजिम हुने: यस कार्यविधिमा उल्लेख भएका विषयमा यसै कार्यविधि बमोजिम र अन्य विषयका हकमा प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।

अनुसूची-१
(दफा ७ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित)
भकारो सुधारको गुणस्तर तथा मापदण्ड

मापदण्ड	न्यूनतम आवश्यकता
१. भकारो सुधार	१. कम्तीमा ३ वटा पशुका लागि भूईँबाट गहुँत नचुहिने गरी पक्की गरिनु पर्ने, गहुँत संकलनको ब्यवस्था हुनु पर्ने र मल खाडललाई घाम पानी बाट जोगाउनका लागि छानोको ब्यवस्था गरिनु पर्ने

अनुसूची-२
(दफा ८ को उपदफा (५) सँग सम्बन्धित)
जीवाणु मलको गुणस्तर तथा मापदण्ड

मापदण्ड	न्यूनतम आवश्यकता
१. माध्यम	१. चिस्यानयुक्त धुलो अथवा दानादार अथवा झोल रूपको माध्यममा तयार पारिएको
२. जीवाणुको संख्या	२. जीवित तर सुषुप्त अवस्थाको जीवाणुको संख्या न्यूनतम क) धुलो अथवा दानादार रूपको मलमा 1×10^6 प्रति ग्राम ख) झोल रूपको मलमा 1×10^5 प्रति १०० मि.लि. ग) माइकोराइजा मलको हकमा १०० प्रोपाग्युल्स प्रति मि.लि.
३. अन्य जीवाणु	३. 1×10^4 को तहमा पातल्याउँदा मलमा हुनुपर्ने जीवाणु बाहेकका अन्य जीवाणुको उपस्थिति नदेखिने
४. पि.एच.	४. ६.० - ८.०
५. चिस्यान	५. सुख्खा तौलको आधारमा अधिकतम चिस्यान क) धुलो अथवा पाउडर रूपको मलमा ४०% ख) दानादार रूपको मलमा ३०%
६. कणहरूको आकार	६. धुलो अथवा पाउडर रूपको मलमा ०.१५-०.२१ मिलिमिटर मेस आकारको चाल्नीबाट पूर्ण रूपमा छिर्न सक्नु पर्दछ।
७. प्रभावकारिता	७. क) राईजोबियम जीवाणु मलको प्रयोगले सिफारिस बालीको जरामा प्रभावकारी गिर्खा बनाउन सक्नु पर्दछ। ख) एजोटोब्याक्टर र एजोस्पिरिलिएम मलको जीवाणुले १ ग्राम सुक्रोज उपभोग गरी कम्तीमा १० मिलि ग्राम नाईट्रोजन स्थिरकृत गर्न सक्नु पर्दछ। ग) फस्फेट सोलुब्लाइजिङ्ग व्याक्टरिया मलको जीवाणुको प्रयोगले कम्तीमा ३० प्रतिशत अघुलनशील अवस्थाको फस्फोरसलाई घुलनशील अवस्थामा बदल्न सक्नु पर्दछ। घ) माइकोराइजा मलको जीवाणुको प्रत्येक ईनोकुलमले परीक्षण गरीएको विरुवाको जरामा ८० ईन्फेक्सन बिन्दुमा प्रभाव गर्न सक्नु पर्दछ।
८ लेवल	८. लेवल स्पष्ट देखिने र निम्न अनुसारको सूचना सहितको हुनु पर्दछ।

	<p>क) उत्पादनको नाम तथा ब्राण्ड</p> <p>ख) उत्पादनको नाम, ठेगाना र सम्पर्क नम्बर</p> <p>ग) तौल अथवा जीवाणुको संख्या</p> <p>घ) लट अथवा ब्याच नम्बर</p> <p>ङ) उत्पादन तथा खपत गरिसक्नुपर्ने मिति</p> <p>च) प्रयोग गर्ने तरिका</p> <p>छ) भण्डारण र ढुवानीका समयमा अपनाउनुपर्ने सावधानी</p>
९. प्याकेजिङ्ग	९. अपारदर्शी सामग्रीबाट हावा नछिर्ने गरी प्याकेजिङ्ग गरिएको हुनु पर्दछ।